

RECENZII

Barbu Ștefănescu, *Între pâini*, Editura Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj Napoca, 2012

Debutul anului 2013 părea a fi unul de bun augur pentru autorul lucrării asupra căreia ne concentrăm și noi atenția în rândurile care urmează. Dincolo de bucuria de a fi dus la capăt o idee care l-a fascinat de o bună bucată de timp, facem referire aici la cea care a stat la baza cărții de față, momentul în cauză urma să prilejuiască și atingerea frumoasei și rotunde vârste de 60 de ani, aniversare pe care apropiații lui Barbu Ștefănescu (cadre didactice de la Universitatea din Oradea și din mai multe centre universitare din țară, muzeografi, arhiviști, cercetători, doctoranzi, foști studenți etc.) se pregăteau să o marcheze printr-un volum omagial menit a certifica, o dată în plus, poziția de frunte pe care acesta a dobândit-o în peisajul istoriografic românesc contemporan și prețuirea tuturor celor care l-au cunoscut într-una din multiplele fațete pe care acesta le-a prezentat de-a lungul prodigioasei sale cariere de deciptare a trecutului.

Destinul Profesorului a avut însă o altă croială. S-a arătat generos față de el doar întrucât încât să-i lase răgazul de a vedea și de a ține în propriile-i mâini rodul unei munci intelectuale benedictine ce trădează o dedicare în folosul acesteia însoțită de un efort plătit adesea, suntem îndreptățiți să credem acest lucru, cu uitarea de sine; a fost în schimb nedrept, ba am putea spune chiar cinic atunci când a curmat intempestiv zilele unui slujitor al trecutului aflat în plenitudinea forței sale de a sonda trecutul. Astfel se face că lansarea cărții s-a făcut în lipsa personajului principal, iar volumul plănuțit va deveni unul dedicat memoriei celui prea degrabă plecat dintre noi.

Este un lucru binecunoscut de către toți cei care sunt la curent cu evoluția scrisului istoric românesc din ultimele decenii faptul că Barbu Ștefănescu s-a numărat printre cei mai înflăcărați susținători ai necesității înnoirilor reclamate de acest domeniu, perceptibile deopotrivă din punctul de vedere al problematicilor abordate, din cel al metodelor de lucru ori din cel al deschiderii istoriei spre alte științe care o pot ajuta în dezideratul ei de reconstituire cât mai veridică a trecutului. Nici unul din elementele amintite mai sus nu sunt străine nici opului de față; îmbinarea lor e fericit completată, trebuie să spunem acest lucru chiar de la început, de frumusețea și cursivitatea expunerii, de argumentarea ireproșabilă, de capacitatea sa de a face documentele „să vorbească”, smulgându-le răspunsuri ce impun uneori confirmări de netăgăduit, alteori nuanțe de neocolit.

Interval variabil de timp, încorporat fiecărui an (fie el calendaristic sau agricol) suprapus peste sfârșitul iernii și întins, în cazuri mai grave, până la finele verii, „sudura” („la sudure”, termen preluat din istoriografia franceză), realitate pe care țărani beiușeni au desemnat-o până recent sub eticheta „între pâini”, a constituit până în primele decenii ale secolului al XX-lea o perioadă trăită cu maxim de intensitate de lumea rurală transilvăneană, pricinuită îndeobște de „îngrijorările provocate de incertitudinile viitoarei recolte” (p. 11) și, în consecință, de sentimentul de inescuritate alimentară. În pofida acestor relevanțe subiectul nu și-a găsit cercetători dispuși să-și concentreze atenția asupra sa și să-i reliefeze capacitatea de a putea contribui la mai buna cunoaștere deopotrivă a vieții materiale și a capitolului mentalităților. În atenția Profesorului ea a intrat într-o primă fază în cursul anului 2001, luând forma unui studiu publicat în *Analele Universității din Oradea, Seria Istorie Arheologie*. Lipsa unor alte abordări, fie ele și tangențiale cu tema propusă, precum și documentația lacunară sau, în orice caz, insuficient de consistentă pentru a permite conturarea unor concluzii ferme l-au îndemnat pe autor să amâne pentru o vreme ideea abordării sale de sine stătătoare, luând forma unei lucrări.

Desigur, discuțiile asupra problematicii „sudurii” se fac în cuprinsul construcției aflată aici în atenția noastră cu precădere dinspre universul ruralului, majoritar dominant la nivelul spațial și temporal avut în vedere. Dificultățile, perspectivele ori avantajele abordării

unei astfel de problematici sunt relevate cu claritate în Capitolul 1 *Lumea rurală, între istorie și antropologie culturală*; în cel următor (*Satul supus presiunii schimbării...*) discuția se cantonează în principal pe implicațiile multiple pe care încorporarea lumii transilvănene în Imperiul Habsburgic le-a presupus, mult amplificate de obsesia reprezentanților acestuia din urmă de a recupera decalajul care-l separa de marile puteri occidentale. „Apetitul modernizator al statului”, remarcă Barbu Ștefănescu, „a vizat astfel cele mai multe din aspectele vieții rurale”. Ridicării stării materiale a țărănimii, dezvoltării propriilor gospodării, transformării într-un segment ușor solvabil, capabil a întreține armate și întreg aparatul de stat etc. îi sunt subsumate toate inițiativele mari la care au recurs autoritățile centrale, începând de la aceea a atragerii la catolicism și continuând cu combaterea superstițiilor, dezvoltarea învățământului, diminuarea numărului de sărbători, reglementarea obligațiilor față de nobilime. În pofida rezultatelor obținute, a progreselor înregistrate în durată lungă de agricultură ori a ameliorării statutului social perioada „sudurii” a continuat să fie în tot acest interval așteptată cu teamă și traversată, cel mai adesea, cu greutate.

Incapacitatea lumii rurale de a-și rezolva problema alimentară a fost în măsură să-și pună vizibil amprenta asupra mentalităților, dominate de un noian de frici între care se remarcă și cea legată de moartea de inaniție. „În societățile de tip tradițional dificultatea majoră a realizării sudurii este de ordin structural: imposibilitatea unei economii de subzistență strictă de a permite formarea unor rezerve, a unor stocuri alimentare de ajutor, la care să apeleze în cazul unor conjuncturi nefavorabile”, conchide Barbu Ștefănescu (p. 117-118). Într-o primă fază starea de tensiune era amplificată de urcarea prețurilor la cereale și la alimente în general, cu un vârf atins tocmai la mijlocul perioadei obișnuite de manifestare a „sudurii”. „Enervării” valorilor produselor alimentare, consemnată în fiecare an, caracterizată de amplitudini mai mari sau mai mici i se asociau frecvent o seamă de factori, cu precizie identificați, care agravau dureros tranzitarea perioadei avută în discuție. Pe primul loc autorul situează sincopetele meteorologice, mersul nefavorabil al vremii având implicații majore asupra producției finale și, implicit, a rezervelor de hrană. Fenomenul epidemiologic s-a constituit și el într-un element de îngreunare a existenței în intervalul „între pâini”, măsurile luate pentru combaterea sa având consecințe multiple (și) asupra repartizării disponibilităților alimentare ori a efectuării muncilor agricole, de pildă. Tot în rândul acestor factori e repartizată și puternica creștere demografică consemnată cu precădere din a doua parte a veacului al XVIII-lea ce a depășit în intensitate și amploare progresul agricol, tensionând la maxim raportul dintre numărul oamenilor și disponibilitățile de hrană. Negativ s-a repercutat asupra rezervelor alimentare și a condițiilor de viață în general handicapurile tehnice, cele din domeniul agricol fiind grav resimțite indiferent că vizau cultivarea plantelor ori cultivarea animalelor, transportul produselor agricole ori depozitarea; le urmează o sumedenie de factori încadrabili categoriei socialului, ce țin de statutul juridic al majorității țărănimii, apoi de lipsa de umanitate a unei părți din cei care aveau resurse și nu le alocau și celor în lipsă sau o făceau urmărind obținerea unor profituri nefirești de mari; desăvârșesc tabloul activitățile belice și soldații aflați în trecere sau cantonați pe intervale mai lungi în anumite localități.

Debilitatea unui important segment al societății tradiționale în fața privațiunilor impuse de intervalul „sudurii”, constată mai departe autorul, a fost în măsură să activeze un întreg noian de măsuri capabile să permită escaladarea acestei sensibile perioade. Inventarierea lor lasă să se întrevadă cu ușurință, într-o primă fază, numărul lor mare și varietatea domeniilor pe care acestea le acopereau. Suspiciunea legată de incapacitatea acestora, luate individual, de a rezolva problema necesarului nutrițional e definitiv îndepărtată întocmai de ultimele aspecte invocate, ponderea cantitativă a lor compensând impactul individual minor. O simplă enumerare a tuturor acestor măsuri arată că acestea erau în primul rând încadrabile tehnicilor specifice agriculturii de subzistență (apelul la policultură, culturile amestecate, reconsiderarea unor plante ca, de pildă, meiul, aplicarea unor modalități diverse de fertilizare a solului, utilizarea sistemului combinat de însămânțare etc.); au vizat apoi augmentarea masei alimentare prin adoptarea culturilor americane – porumbul și cartoful -, primul cu relativă rezeziție îmbrățișat de cultivatori, cel din urmă

cu o soartă mult mai potrivnică din acest punct de vedere, prin atenția mai mare acordată livezilor, legumelor, fructelor, prin reconsiderarea sectorului zootehnic etc.; s-au bazat pe utilizarea chibzuită a tuturor rezervelor existente, frecvent împinsă până în preajma graniței dincolo de care se situa privațiunea, ce i-a vizat atât pe oameni cât și pe animale; au vizat „recursul la «celălalt»”, mai cu seamă în anii de foamete când acesta devenea practic obligatoriu, aria de adresabilitate lărgindu-se de la vecini, rude și consăteni, într-o primă fază, la târguri, la suprastructurile sociale, la organismele statului, mecanismele fiecărui sistem din cele schițate aici fiind cu subtilitate reliefate de autor; tot în rândul lor intră și diversificarea activităților populației rurale prin asumarea unor activități nonagricole, artisanale, ce le-a permis dezvoltarea vocației comerciale (exploatarea pietrei, prelucrarea lemnului, olărit etc.).

Dislocarea periodică în momentele de vârf ale calendarului agricol a unei părți a forței de muncă dinspre regiunile de munte înspre cele de câmpie, reclamată atât de factorii de relief și mediu, cât și de cei încadrabili economicului și, mai precis, de tendința agriculturii de șes de a se adresa din ce în ce mai insistent pieței s-a adăugat celorlalte invocate mai sus; li s-au alăturat fenomenul cerșetoriei și, cel mai vast, al evaziunii.

Destul de timid abordat de istoriografia română până în prezent, cel din urmă aspect invocat beneficiază de o atenție consistentă din partea autorului, firește, în economia discursului, capitolul interesând îndeosebi prin prisma rolului fenomenului evazionist în dilatarea privațiunilor pe care „sudura”, după cum s-a arătat deja, le presupunea. Abordarea unei varietăți de documente i-au permis în final Profesorului să constate diversitatea modurilor de manifestare a acestuia ce viza deopotrivă eludarea constrângerilor de ordin material, comunitare ori extracomunitare, a celor psihice ori a celor subsumate domeniului spiritualului, toate constituite „într-un întreg arsenal de practici de supraviețuire, într-o lume percepută ostil la diversele ei nivele” (p. 341).

Supraspunerea „sudurii” peste unul sau mai mulți ani de foamete a impus, după cum remarcă autorul, reacții și mai intense și mai pline de consecințe asupra celor direct afectați, spre pilduire fiind amintit obiceiul recurgerii la așa-numita „alimentație de foamete” ce presupunea o coborâre dramatică a nivelului standardelor alimentare până întracolo încât masa zilnică se compunea inclusiv din produse obținute din coceni și tulpini de porumb, scoarță de copac etc.; tot în acest context este invocată și evoluția spectaculoasă a comportamentelor violente, parte din acestea nefiind altceva decât o exprimare a gradului de disperare în care indivizii ori colectivitățile ajunseseră.

La concluzii ce pot apărea multora drept surprinzătoare ajunge Barbu Ștefănescu în momentul în care urmărește modul de intervenție a statului în rezolvarea problemelor legate de acoperirea necesarului nutrițional pe perioada „sudurii” cât și în anii punctați de manifestarea unor crize de subzistență. Remarcând încă de la început disponibilitatea acestuia de a-și asuma obligații pe linia intervențiilor pe timp de criză, el opinează pe bună dreptate că perioadele dominate de fel de fel de fageluri i-au oferit „prilejul de a-și arăta superioritatea în raport cu cealaltă autoritate concurentă (cu domeniul, n. n. I. C.) pentru controlul supușilor” (p. 393). Urmărite (mai bine documentate și mai ușor de observat) cu precădere în intervalele punctate de manifestarea foametei, seria de măsuri intervenționiste puse în aplicare de autoritățile centrale și de reprezentanții acestora în teritoriu (ajutoare în bani, alimente, cereale pentru hrană sau însămânțat etc.) la care s-au raliat și numeroase domenii i-au permis autorului să concluzioneze că acestea nu fac altceva decât „să ajusteze considerabil imaginea unui stat și a unui domeniu, ambele asupritoare pentru poporul de țărani al românilor care au luptat pentru propriul stat și pentru abrogarea unei feudalități recurente” și că acestea se remarcă „văzute din acesată perspectivă mai degrabă prin omenie, spirit creștin, corectitudine față de propriii supuși (precum) desigur și prin dorință de câștig”. (p. 421).

Nu scapă atenției apoi în continuarea discursului nici setul de practici ce incumbă domeniului spiritualului menite a compensa și a susține eforturile muncii fizice depuse de cei mulți în vederea securizării alimentare ori, în sens mai larg, a celei existențiale. Nici acestea însă, nici măsurile etatiste ori cele venite dinspre ceilalți poli de putere din

lumea transilvăneană nu au putut contracara crizele demografice ce însoțeau perioadele de foamete manifestate printr-o subită creștere a ratei mortalității în paralel cu prăbușirea indicilor natalității și nupțialității. Consolidarea solidarităților elementare și importanța „târgului” perceput ca un „important centru al vieții de relație” abordate la finalul lucrării vin și ele să definitiveze dosarul cuprinzând setul de reacții pe care lumea rurală l-a activat pe perioada „sudurii”.

Drama autorului lucrării ce a stat în atenția noastră în paginile de față s-a resfrânt în egală măsură și asupra cărții propriu-zise: ea a intrat așadar în circuitul științific fără ca regizorul ei să-i mai poată măsura impactul ori să-și mai susțină punctele de vedere exprimate în cuprinsul ei. Calitățile sale, ușor sezizabile din lectura lucrării, sunt prea numeroase pentru a fi enumerate într-o înșiruire care s-ar dori exhaustivă. Ele țin deopotrivă de puterea de pătrundere în intimitatea realităților pe care sursele documentare le descriu, de organizarea cursivă și fluentă a expunerii, de reliefașarea cu ușurință a subtilităților ori de organizarea logică și de sagacitatea probată în ordonarea informațiilor brute, repetitive ce dau în alte cazuri impresia de monotonie. Toate aceste atuuri incontestabile fac din opul de față o construcție care suntem convinși ca va deveni una de referință pentru istoriografia română contemporană, scrisă de un istoric aflat de ani buni deja la cota sa maximă de manifestare intelectuală pe ogorul istoriei. Și din acest punct de vedere trecerea Profesorului în neființă se dovedește o pierdere ireparabilă, grav resimțită atât de colaboratori cât și de studiul lumii rurale în general, pentru care se înzestraseră, prin muncă și multă modestie, exemplar. Restituirile Domniei Sale ne vor lipsi cu certitudine de acum înainte. Cele care au fost făcute, în schimb, îndeamnă la luarea lor ca reper și la continuarea drumului pe care acestea l-au deschis. Seva lor, nu ne îndoim nicio clipă de acest lucru, va alimenta mult timp încă alte contribuții asemănătoare.

Ioan Ciorba

Teodora-Camelia Cristofor (editor), *Ștefan Procopiu-mărturii documentare*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2012, 316 p.

„Laboratorul este viața mea.”
(Ștefan Procopiu)

Acest „întâi volum omagial”, bazat pe reconstituirea unor episoade din viața și din activitatea celui care a fost un intelectual profund, academicianul Ștefan Procopiu, se circumscrie unor preocupări avute în vedere, din ce în ce mai mult, de către cercetători, și anume publicarea unor izvoare documentare în integralitatea lor. La prima vedere, redarea acestora poate fi considerată lipsită de sens, chiar plictisitoare. Trebuie să remarcăm însă, că ele au avantajul unei prezentări laconice și exacte, excluzând în acest fel posibilele interpretări subiective. În esență, lucrarea se constituie din valorificarea memorială a unor texte inedite, păstrate de văduva savantului, Rodica Procopiu – trecută la cele veșnice în septembrie 2012 – și donate Muzeului Științei și Tehnicii din Iași. La acestea se adaugă expunerile, articolele și însemnările profesorului Procopiu, rapoartele, de multe ori tendențioase, scrise la adresa sa, dar și diferite documente din Arhivele Securității, ce îl vizau direct. Introducerea și diseminarea acestor mărturii în circuitul științific de specialitate, și nu numai, au rolul atât de a completa profilul memorialistic al academicianului Ștefan Procopiu (1890-1972), un om marcant al istoriei științei și tehnicii românești, cât și de a divulga noi aspecte referitoare la viața și opera sa.

După un scurt Cuvânt înainte (pp.7-8), elaborat de prof. univ. dr. Mardarie Sorohan, fostul decan al Facultății de fizică de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cartea continuă cu Pagini din viață (pp.11-60). Aici, într-un Memento scris de muzeologul ieșean Teodora-